

Horyzonty Polityki
2013, Vol. 4, N° 6

SEBASTIAN DRABIK

OBEP IPN w Krakowie

„Mała stabilizacja” w organizacjach powiatowych PZPR – na przykładzie Bochni, Brzeska i Chrzanowa

Streszczenie

Polska Zjednoczona Partia Robotnicza przez kilkadziesiąt lat w drugiej połowie XX wieku sprawowała w Polsce władzę dyktatorską. Miała ona wpływ na wszystkie dziedziny życia – na politykę, gospodarkę, kulturę, edukację, wymiar sprawiedliwości. Na poziomie lokalnym najważniejszą instancją partyjną był Komitet Powiatowy. W województwie krakowskim w latach 60. XX wieku funkcjonowało 17 organizacji powiatowych. W tym artykule zostały przedstawione trzy z nich: w Bochni, Brzesku i Chrzanowie. Opisano powierzchnię każdego powiatu, ludność oraz charakter gospodarczy. Dwa pierwsze miały charakter rolniczy, a w ostatnim dominował przemysł. Autor przedstawił liczbę członków i kandydatów partii, a także ich skład społeczny. Ważnym czynnikiem był też poziom wykształcenia, jak również wiek. W powiatach bocheńskim i brzeskim partia miała stosunkowo słabe wpływy. Panowało tam silne przywiązanie do tradycji, patriotyzmu i wiary przodków. Natomiast ziemia chrzanowska jeszcze przed 1939 r. przejawiała sympatie lewicowe. Dużą część ludności stanowili robotnicy zatrudnieni w licznych zakładach (kopalnie, huty,

elektrownie). Z tego terenu pochodzili znani działacze PZPR. Można tutaj wymienić Franciszka Szlachcica, członka Biura Politycznego i sekretarza Komitetu Centralnego PZPR, oraz Stanisława Spytę, przewodniczącego Wojewódzkiej Komisji Kontroli Partyjnej i członka Egzekutywy Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Krakowie. Badania nad regionalnymi strukturami partii komunistycznej są ważnym postulatem badawczym.

SŁOWA KLUCZOWE

PZPR, partia, Komitet Powiatowy, Komitet Wojewódzki, Brzesko, Bochnia, Chrzanów

“SMALL STABILIZATION” IN DISTRICT
ORGANIZATIONS OF THE PUWP: THE EXAMPLES
OF BOCHNIA, BRZESKO AND CHRZANÓW

Summary

The Polish United Workers Party in second half of the twentieth century exercised a dictatorship in Poland. The party controlled all spheres of public life – including those of the political, economic, and judicial. At the local level, the District Committee was an important institution of the PUWP. In the 1960s the Voivodship (regional government) of Cracow contained 17 districts. The article examines three of these: Bochnia, Brzesko and Chrzanów. The text analyzes each one's land area, population and economic character. The author describes the number of members and candidates of the PUWP, their social structure, education and age. In the districts of Bochnia and Brzesko, the party had a relatively weak influence. There was a strong attachment to tradition, patriotism and the faith of their ancestors. In contrast, Chrzanów contained strong leftist influences before 1939. A large part of the inhabitants were workers in many plants (coal mines, steel mills, power stations). From this area came a number of well-known party activists. Famous political figures from Chrzanów included Franciszek Szlachcic, a member of the Politburo and secretary of the Central Committee of the PUWP, and Stanisław Spyt, president Commission of Party Control and member of the Executive Voivodship Committee in Cracow. Research on the regional structures of the communist party in Poland is an important academic question.

KEYWORDS

PUWP, party, District Committee, Voivodship Committee, Brzesko, Bochnia, Brzesko, Chrzanów

Polska Zjednoczona Partia Robotnicza sprawowała w Polsce władzę od chwili swego powstania (grudzień 1948 r.) niemal aż do jej rozwiązania w styczniu 1990 roku. Wcześniej występowała pod nazwą Polskiej Partii Robotniczej. Była to organizacja oparta na ideologii marksizmu-leninizmu. Jej głównym celem było wprowadzenie w życie w Polsce wzorów sowieckich – kolektywizacji rolnictwa, upaństwowienia gospodarki, zwalczania religii w ogóle, a Kościoła katolickiego w szczególności. Cały czas punktem odniesienia było dla niej to, co się działo w Moskwie. Najważniejszą rolę w samej partii odgrywał aparat, czyli ludzie zajmujący stanowiska pracowników politycznych (sekretarze, kierownicy wydziałów, instruktorzy referenci). To oni w znacznej mierze decydowali o tym, jak funkcjonowały organizacje partyjne na co dzień. Najważniejszą funkcję spełniał formalnie Zjazd Partii, ale w rzeczywistości najistotniejsze decyzje podejmowało Biuro Polityczne Komitetu Centralnego. W każdym województwie istniał Komitet Wojewódzki, na którego czele stała Egzekutywa. Z kolei na poziomie powiatów funkcjonowały Komitety Powiatowe. Najważniejszą rolę odgrywał w tych strukturach pierwszy sekretarz. To on miał najwięcej do powiedzenia zarówno jeśli chodzi o sprawy wewnątrzpartyjne, jak i gospodarcze, społeczne itp. Zagadnienie partii komunistycznej w Polsce i jej wpływu na to, co działo się w Polsce w latach 1944-1989, doczekało się już bogatej literatury naukowej. Część powstała przed 1989 rokiem, ale najważniejsze prace w ostatnim dwudziestoleciu. Poziom regionalny partii także jest bardzo ważny dla pokazania całości. Jeśli chodzi o partię w województwie krakowskim, zajmowali się tym jeszcze w okresie PRL Waław Raczkowski i Julian Wielgosz [Raczkowski 1981; Wielgosz 1988].

W ostatnim czasie zagadnienie to jest rozwijane między innymi na seminarium dr. hab. Zdzisława Zblewskiego, prowadzonym przez niego w Instytucie Historii UJ. W krótkim opracowaniu zajmujemy się PZPR w trzech powiatach: bocheńskim, brzeskim i chrzanowskim. Każdy z nich miał swoją specyfikę. O ile dwa pierwsze to tereny głównie rolnicze, z silnym przywiązaniem do Kościoła i słabymi wpływami komunistów, to ten ostatni jest terenem przemysłowym, z dość silną pozycją partii. W każdym z nich partia odgrywała inną rolę, co wynikało zarówno z uwarunkowań gospodarczo-społecznych, jak i historycznych. To stwarza dobre

pole do porównań. Lata 60. to specyficzny okres w historii PZPR, zarówno w ujęciu ogólnopolskim, jak i regionalnym. Nazywano go „małą stabilizacją”, ponieważ pomimo pojawiających się wówczas większych konfliktów społeczno-politycznych (Millenium Chrztu Polski w 1966 r., Marzec 1968 r., Grudzień 1970 r.) w sferze gospodarczej, wewnątrz partii panowały marazm i bierność, powodując brak większych zmian. Charakteryzowało go przede wszystkim umocnienie pozycji aparatu partyjnego średniego i niższego szczebla. W okresie „polskiego” stalinizmu można mówić o sporej fluktuacji i zmienności kadr.

Po krótkim czasie zmieniano obsadę poszczególnych stanowisk. Dość przypomnieć, że w latach 1948-1956 urzędowało aż sześciu pierwszych sekretarzy KW PZPR w Krakowie, a w latach 1956-1970 jedynie dwóch [Wielgosz 1988, s. 64-80]. Dotyczyło to także szczebla powiatowego i gminnego. Ta sytuacja uległa zmianie w drugiej połowie lat 50. i w kolejnej dekadzie. W tym opracowaniu przyjrzymy się funkcjonowaniu partii w poszczególnych powiatach. Każdy z nich miał oczywiście swoją specyfikę gospodarczą, społeczno-kulturalną, religijną. Komuniści brali to pod uwagę, ponieważ, jak wiadomo, dążyli do tego, by objąć swoją kontrolą każdy przejaw publicznej działalności. Interesujący nas okres to już poza tym druga dekada rządów PZPR, co samo przez się powodowało, że stanowiła ona na poziomie lokalnym punkt odniesienia i była postrzegana jako czynnik decyzyjny. Bardzo silne powiązania poprzez system nomenklaturowy pozwalający wpływać na obsadę praktycznie wszystkich instytucji i urzędów na pewno sprzyjał formowaniu lokalnych układów, które z kolei tworzyły środowisko podatne na różnego rodzaju nieprawidłowości, korupcję i przestępstwa. Były także sytuacje, że lokalni aparaczczyki zabiegali w Krakowie o jakieś korzystniejsze rozwiązania dla swego powiatu, gminy itp. Tak naprawdę to oni byli tym elementem, który *de facto* podejmował wszystkie decyzje odnośnie do spraw dotyczących lokalnej społeczności. Zgodnie ze Statutem PZPR, w powiatach najważniejsza teoretycznie była konferencja sprawozdawczo-wyborcza, która najczęściej odbywała się w okresie poprzedzającym konferencję wojewódzką. Wybierała ona delegatów na tę ostatnią oraz skład Komitetu Powiatowego, który na ogół był po prostu zatwierdzany,

choć odbywało się formalne głosowanie. W gestii władz powiatowych partii pozostawały przede wszystkim te sprawy, które nie były zastrzeżone dla Krakowa. Kontrolowały zatem lokalną gospodarkę, kulturę, szkolnictwo i urzędy. W tym czasie na terenie województwa krakowskiego istniały powiaty: bocheński, brzeski, chrzanowski, dąbrowski (Dąbrowa Tarnowska), krakowski, limanowski, miechowski, myślenicki, nowosądecki, nowotarski, olkuski, oświęcimski, proszowicki, suski, tarnowski, wadowicki i żywiecki. Poza tym prawa powiatu miały: Komitet Miejski w Jaworznie i Zakoпанem. Takie same uprawnienia przysługiwały także Komitetom Dzielnicowym w Krakowie: Grzegórzki, Kleparz, Nowa Huta, Podgórze, Stare Miasto i Zwierzyniec. Do 1965 roku działał także Komitet Miejski w Krakowie (kierował nim przez długi czas Andrzej Kurz). Zupełnie wyjątkowa była pozycja Komitetu Fabrycznego w Hucie im. Lenina, który także posiadał kompetencje instancji powiatowej i faktycznie podlegał bezpośrednio KC. Po przełomie październikowym sytuacja powiatowych struktur PZPR była dość trudna. Pokazuje to poniższa tabela.

Tabela 1. Liczebność PZPR w powiatach woj. krakowskiego (październik 1958)

Nazwa powiatu	Liczebność PZPR
Bochnia	1 457
Brzesko	1 464
Chrzanów	4 239
Dąbrowa Tarnowska	1 106
Jaworzno (miasto)	2 098
Kraków powiat	2 338
Kraków miasto	25 059
Limanowa	1 143
Miechów	2 065
Myślenice	742
Nowy Sącz	5 312
Nowy Targ	1 085
Olkusz	3 725
Oświęcim	2 688
Proszowice	1 201

Sucha	532
Tarnów	3 918
Wadowice	1 613
Zakopane	526
Żywiec	2 126
Razem	64 437

Źródło: APKr, Wojewódzka konferencja sprawozdawczo-wyborcza PZPR w Krakowie (21-22.02.1959), liczebność wojewódzkiej organizacji partyjnej na dzień 1.10.1958 r.

Po Październiku 1956 roku partia krakowska przeżywała kryzys. Wyrażało się to przede wszystkim w dużym spadku liczebności. Było to nie tylko konsekwencją „odwilży” i przejęcia władzy przez ekipę Gomułki, ale też w znacznej mierze wymiany legitymacji przeprowadzonej w latach 1957-1958. Tak jak poprzednie tego typu akcje miała ona *de facto* charakter czystki przeprowadzonej po VIII plenum KC [por. Namiotkiewicz 1985, s. 596]¹. W województwie krakowskim PZPR jeszcze na koniec 1957 roku liczyła sobie 81 335 członków i kandydatów, ale już w roku następnym tylko 64 437 (czyli o prawie 20 tys. mniej). Zdecydowana większość organizacji powiatowych, mówiąc kolokwialnie, została przetrzebiona. W Chrzanowie (który był drugim po Krakowie najsilniejszym liczebnie ośrodkiem dla komunistów) nastąpiła redukcja stanu członkowskiego o 50% (z ponad 8 tys. do 4 tys.). Podobnie było w samym Krakowie (spadek o 5 tys.). O ponad 1000 osób zmniejszyła się PZPR w Miechowie, Tarnowie, Olkuszu. Trochę mniejsze starty, ale także poważne (w granicach kilkuset osób), odnotowano w Zakopanem, Bochni, Brzesku, powiecie krakowskim, Oświęcimiu, Wadowicach. Co ciekawe, były jednak takie miejsca, gdzie mimo wspomnianego „oczyszczenia” szeregów i rozczarowania społeczeństwa polityką Gomułki nastąpił przyrost. Można tu wymienić Myślenice, Żywiec, ale i co jest dość zaskakujące Nowy Sącz (gdzie nastąpił aż pięciokrotny przyrost). Taka była pozycja wyjściowa na początku okresu

¹ Jak stwierdził na XII plenum KC PZPR w październiku 1958 r. W. Gomułka, w latach 1956-1958 w całej PZPR status członka partii utraciło 206 737 osób (15,5% ogółu).

„małej stabilizacji”. Członków i kandydatów PZPR było mniej niż w pierwszym roku istnienia tej partii, ale więcej niż przed „zjednoczeniem” liczyła sobie sama PPR. Oczywiście każdy powiat miał swoją specyfikę. Składały się na to sytuacja społeczno-gospodarcza, stan oświaty i kultury, poziom religijności, tradycje historyczne, stopień upartyjnienia oraz odsetek ludzi należących do organizacji koncesjonowanych przez władze (ZMS, TPPR) itp. Dopiero biorąc pod uwagę te wszystkie czynniki, można się postarać o zarysowanie powiatowej „mapy” wpływów partii komunistycznej. Pozwoli to szerzej i głębiej spojrzeć na rolę i znaczenie tego, czym była PZPR w okresie „siermieżnego socjalizmu” drugiej połowy lat 50. i dekady lat 60. W tamtym czasie to właśnie ludzie partii sprawowali najważniejsze funkcje w lokalnej administracji, zakładach pracy, szkołach, sądach itp. Oznaczało to, że każdy człowiek mający do czynienia choćby z formalnościami urzędowymi, czy tego chciał, czy nie, musiał się z nimi kontaktować. W odczuciu społecznym wyrabiało się przekonanie, że ważniejsza od zajmowanego oficjalnie stanowiska jest pozycja, jaką dana osoba posiadała w hierarchii partyjnej. Lata 1956-1970, ale także początek epoki Gierka, to czas największych wpływów i znaczenia średniego i niższego szczebla aparatu PZPR. Przyjrzymy się teraz, jak ta sytuacja wyglądała poza wojewódzkim centrum.

Charakterystykę powiatowej PZPR w województwie zaczynamy alfabetycznie, od powiatu bocheńskiego. Na jego terenie mieszkało w połowie lat 60. 105 984 ludzi (z czego 41 270 poniżej 18. roku życia, co stanowiło 38% ludności) [IPN Kr, 0125/115, Bochnia, k. 699]. Były to tereny w przeważającej mierze rolnicze. Z pracy na roli utrzymywało się wtedy 57 347 osób (a więc 54% wszystkich mieszkańców) [IPN Kr, 0125/115, Bochnia, k. 699]. Przeciętna wielkość gospodarstwa indywidualnego wynosiła około 2,1 ha, przy czym postępował proces rozdrobnienia (w 1964 r. było 24,6 tys. gospodarstw, a dwa lata później – 26,5 tys.). Powiat dzielił się na 21 gromad (a te grupowały 137 wsi). W związku z tym, że gros spośród miejscowej ludności trudniło się rolnictwem, zatrudnienie w tak zwanej gospodarce uspołecznionej (czyli państwowej), do której w owym czasie zaliczano przemysł, budownictwo, transport i łączność oraz obrót towarowy, nie było duże. W 1961 roku pracowało poza wsią 6 254 ludzi (5% ludności), a pięć lat później – 10 420 (9%). Najwięcej osób było

zatrudnionych w przemyśle (1961 r. – 2 608, a w 1966 – 3 222). Nieco mniej w łączności i transporcie, najmniej w budownictwie. Taka sytuacja miała określone konsekwencje o charakterze społeczno-gospodarczym. Był to obszar rolniczy, z niewielkim stosunkowo udziałem grupy robotników. Jeśli chodzi o stan tutejszej organizacji partyjnej, od początku lat 60. następował powolny wzrost. O ile jeszcze w 1960 roku było 1 698 członków i kandydatów, to już 6 lat później – 3 260.

Tabela 2. Stan członków i kandydatów PZPR w powiecie bocheńskim w latach 1960-1966

Rok	Liczba członków i kandydatów	Liczba POP
1960	1 698	118
1961	1 953	129 + 2 grupy kand.
1962	2 166	141+ 3 grupy kand.
1963	2 373	147+ 1 grupa kand.
1964	2 781	155+ 16 grupy kand.
1965	3 067	168+ 15 grupy kand.
1966 (1 IX)	3 260	174+ 23 grupy kand.

Źródło: IPN Kr, Ocena pracy Komitetu Powiatowego w Bochni w latach 1964-1966.

Bocheńska PZPR wyszła zatem z trudnego położenia wywołanego przez wewnątrzpartyjne czystki i systematycznie zwiększała swoją liczebność. Szczególnie dużą wagę przywiązywano do poszerzenia wpływów na wsi. W tym celu tylko w latach 1964-1965 utworzono tam aż 26 grup kandydackich. Właśnie na terenach wiejskich w połowie dekady działało aż 118 Podstawowych Organizacji Partyjnych liczących 2 007 osób. Były to jednak organizacje małe, rozdrobnione i nie skupiały one, wbrew pozorom, właścicieli gospodarstw indywidualnych. W 1963 roku na 58 652 chłopów i ich rodzin do partii należało 452 (stopień upartyjnienia wynosił zatem tylko 0,7%). W związku z tak relatywnie niskimi wpływami wśród podstawowej grupy społecznej podejmowano działania, by ten stan zmienić. Nowe POP tworzone zatem w takich gromadach jak Łapanów, Zawada, Książnice, Niegowić, „o dużych tradycjach PSL-owskich”. W sumie w połowie dekady było 25 miejscowości bez organizacji PZPR, które określano mianem „białych plam”. Starano się

przede wszystkim dbać o to, aby skład socjalny był zgodny z wytycznymi władz wojewódzkich i KC, a także z linią propagandową. Oznaczało to, że większość członków i kandydatów winni stanowić przedstawiciele ludności robotniczej i chłopskiej. W praktyce bywało z tym różnie. W latach 1958-1963 roku w bocheńskiej organizacji partyjnej nastąpił znaczący spadek liczbowy, jeśli chodzi o tych pierwszych. Jeszcze pod koniec lat 50. odsetek robotników wynosił 54%, a w roku 1963 – 28,4% [IPN Kr, 0125/115, Bochnia, k. 715].

W późniejszych latach nie przekroczyli oni nigdy jednej trzeciej składu partii. Równocześnie nastąpił przyrost osób związanych z produkcją rolną (z 18,4% w 1958 r. do 22,7% w 1966 r.), nie był on jednak spektakularny, i jak to zaznaczono wcześniej, nie dotyczył właścicieli gospodarstw indywidualnych, ale osób związanych z obsługą instytucji kontrolowanych przez państwo komunistyczne (Państwowe Gospodarstwa Rolne, Państwowe Ośrodki Maszynowe, nieliczne spółdzielnie produkcyjne, stacje nasiennictwa itp., a także osoby mieszkające na terenach rolniczych, ale zatrudnione w mieście). Pierwsze miejsce pod względem nie tylko arytmetycznym, ale i realnego znaczenia w powiatowych strukturach PZPR, zajmowali pracownicy umysłowi. Początkowo stanowili oni tylko 23,6% (1958 r.), jednak w ciągu zaledwie pięciu lat doszli do prawie połowy członków partii (45% w 1963 r.), potem tylko nieznacznie zmniejszyli swój udział do 41,1% (1966 r.). Było to całkowite odwrócenie proporcji, które występowały jeszcze w poprzedniej dekadzie. Partia komunistyczna nie posiadała żadnego konkurenta, który byłby w stanie zagrozić jej władzy. Zaczęła przyciągać ludzi lepiej wykształconych, pragnących osiągnąć lepszą pozycję społeczną i status materialny. W przeciwieństwie do lat stalinowskich, kiedy to aparatczykom brakowało nieraz powszechnego wykształcenia, nie mówiąc już o kompetencjach, pojawili się ludzie żyjący jedynie z funkcji, jaką w PZPR czy też z jej ramienia w ramach systemu nomenklatury sprawowali. Przyjmowano także więcej kandydatów (w 1960 r. – 223, 1961 r. – 314, 1962 r. – 252, 1963 r. – 330, 1964 r. – 455, 1965 r. – 353, do września 1966 r. – 222). Co charakterystyczne, przez lata 60. najliczniejszą grupą wśród nowo przyjętych byli właśnie pracownicy umysłowi. W 1964 roku, kiedy to najwięcej w interesującym nas okresie osób otrzymało legitymacje kandydackie, prawie połowa z nich (201) należała właśnie do tej grupy.

Tabela 3. Skład socjalny członków i kandydatów PZPR w powiecie bocheńskim w latach 1960-1966

Rok	Ogółem	Robotnicy	%	Chłopi	%	Pracownicy umysłowi	%	Pozostali	%
1960	1 698	571	33,6	288	16,9	740	43,5	99	5,8
1961	1 953	706	36,1	299	15,3	827	42,3	121	6,1
1962	2 166	649	30,0	399	18,4	973	44,9	145	6,7
1963	2 373	674	28,4	452	19,0	1 066	45,0	181	7,6
1964	2 781	824	29,6	533	19,2	1 184	42,6	240	8,6
1965	3 067	886	28,9	667	21,7	1 284	43,6	175	5,8
1966	3 260	949	29,1	743	22,7	1 337	41,1	231	7,1

Źródło: IPN Kr, Ocena pracy Komitetu Powiatowego w Bochni za lata 1964-1966.

Jak widać, w liczbach bezwzględnych robotników było z każdym rokiem więcej, jednak jeszcze większa była dynamika przyrostu w trzeciej grupie, i to jej reprezentanci przeważali. Niewątpliwie z punktu widzenia propagandowego tak niewielki udział podstawowej grupy ludności jak chłopstwo był dla komunistów kłeską. Na pewno miała na to wpływ atmosfera konfrontacji z Kościołem katolickim, która swoje apogeum osiągnęła w czasie uroczystości Millenium Chrztu Polski. Władze postanowiły je zawłaszczyć, organizując tak zwane Tysiąclecie Państwa Polskiego. W sporządzonej przez pracowników KW ocenie pracy instancji powiatowej PZPR w Bochni w latach 1964-1966 pisano w tym względzie między innymi:

W wielu organizacjach partyjnych, a nawet wśród średniego aktywu partyjnego i kierowników niektórych zakładów pracy zdarzają się wypadki niewystarczającego reagowania na działalność kleru, a nawet uczestniczenia w imprezach klerykalnych i praktykach religijnych [IPN Kr, 0125/115, Bochnia, k. 709].

Oprócz przyjmowania nowych kandydatów występowały także skreślenia oraz wydalenia z szeregów partyjnych. Nie były to jednak duże cyfry. W latach 1960-1966 skreślono z bocheńskiej partii 214 osób (z tego 103 robotników, 46 chłopów, 49 pracowników umysłowych) [IPN Kr, 0125/115, Bochnia, k. 714]. Chodziło przede wszystkim o osoby, które nie płaciły składek i nie uczestniczyły regularnie w zebraniach i szkoleniach. W analogicznym okresie czasu

„Mała stabilizacja” w organizacjach powiatowych PZPR

wydalono (co było najwyższym wymiarem kary przewidzianym przez Statut) 54 członków i kandydatów (6 robotników, 11 chłopów i 17 pracowników umysłowych) [IPN Kr, 0125/115, Bochnia, k. 715]. Wynikało to z faktu, że w tym czasie nie występowały zawirowania polityczne. Do istotnych parametrów określających partię należały wykształcenie oraz wiek członków.

Tabela 4. Wykształcenie członków i kandydatów PZPR w powiecie bocheńskim (1960-1966)

Wykształcenie	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
Niepełne/podstawowe	393	443	437	416	364	381	386
Podstawowe	819	872	1 000	1 109	995	1 366	1 435
Zasadnicze zawodowe	–	–	–	–	203	244	274
Niepełne/średnie	131	158	164	184	228	195	201
Średnie ogólne	112	152	151	171	341	217	232
Średnie zawodowe	164	232	297	336	462	487	525
Niepełne/wyższe	25	46	34	56	78	68	85
Wyższe	64	50	83	101	110	109	112
Wyższe techniczne	8	7	7	8	12	13	14

Źródło: IPN Kr, Ocena pracy Komitetu Powiatowego w Bochni za lata 1964-1966.

Łatwo zauważyć kilka charakterystycznych tendencji. Mianowicie obniżył się odsetek ludzi nieposiadających wykształcenia podstawowego, wzrosła liczba osób, które ukończyły szkołę podstawową. To one stanowiły gros wszystkich członków i kandydatów. To samo dotyczy absolwentów studiów wyższych. W tamtym okresie szczególnie zależało władzom partyjnym, aby znalazły się w szeregach „przewodniej siły narodu” grupy inżynierów i techników. Jak widać, w przypadku powiatu bocheńskiego nie przyniosło to zbyt dobrych rezultatów (było to najwyżej kilkunastu ludzi). Bez wątpienia można jednak powiedzieć, że poziom skolaryzacji wśród tutejszych „towarzyszy” na pewno wzrósł, choć w niewielkim stopniu, jeśli chodzi o wykształcenie średnie. Drugim istotnym wskaźnikiem określającym zbiorowość ludzi należących do PZPR był wiek.

Tabela 5. Wiek członków i kandydatów PZPR w powiecie bocheńskim w latach 1960-1966

Wiek	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
18-24	136	112	148	253	363	342	459
25-29	248	263	256	319	524	364	401
30-39	561	655	707	714	713	900	921
40-49	352	411	490	522	583	716	720
50-59	401	358	390	387	401	469	476
p. 60	–	154	175	178	197	276	283
Razem	????	???	???	???	??	??	???

Źródło: IPN Kr, Ocena pracy Komitetu Powiatowego w Bochni za lata 1964-1966.

Czynnikom decyzyjnym zależało oczywiście na tym, aby było jak najwięcej osób młodych. W przypadku powiatu bocheńskiego rzeczywiście systematycznie zwiększał się do 1964 roku odsetek osób, które nie ukończyły jeszcze 25. roku życia (na początku dekad 8% członków mieściło się w tej kategorii wiekowej, a w jej drugiej połowie już 14%). Najbardziej jednak dynamicznie rósł udział ludzi w średnim wieku (26-49 lat). Już na przełomie lat 50. i 60. stanowili oni 54% ogółu. Potem wprawdzie spadł on do 50%, ale i tak było to dużo. Sporo było także ludzi najstarszych, powyżej 60. roku życia. W roku 1961 stanowili 7%, a pięć lat później – 8%. To zjawisko było zapewne związane z tym, że przez większą część lat 50. przeważali ludzie o stażu członkowskim jeszcze sprzed 1948 roku (PPR lub KPP). W 1960 roku stanowili oni 39% całej bocheńskiej organizacji partyjnej, sześć lat potem była to już tylko niespełna jedna piąta (19%) [IPN Kr, 0125/115, Bochnia, k. 716]. Szybko rosła grupa, która przystąpiła do partii po Październiku 1956 roku. Dziesięć lat później 59% wszystkich członków i kandydatów stanowiły osoby przyjęte w latach 1959-1962. Można powiedzieć, że był to czas najbardziej dynamicznego powiększania stanu partii w Bochni. Ostatni interesujący wskaźnik to poziom upartyjnienia poszczególnych środowisk i grup społecznych.

„Mała stabilizacja” w organizacjach powiatowych PZPR

Tabela 6. Poziom upartyjnienia wybranych środowisk w powiecie bocheńskim w roku 1960 i 1966 w %

Grupa społeczna	Upartyjnienie w % 1960 r.	Upartyjnienie w % 1966 r.
Przemysł	24,5	17,3
Transport	33,9	15,4
Budownictwo	7,1	9,7
Obrót towarowy	17,6	21,3
Szkolnictwo	46,5	58,0
Służba zdrowia	4,9	7,0
Pozostałe	25,6	33,3

Źródło: IPN Kr, Ocena pracy Komitetu Powiatowego w Bochni za lata 1964-1966.

PZPR traciła stopniowo wpływy wśród osób zatrudnionych w przemyśle i transporcie. Powiększyła swój stan posiadania wśród osób zatrudnionych w handlu i służbie zdrowia. Zupełnym ewenementem było to, że grupą najbardziej upartyjnioną, i to w prawie 60%, byli nauczyciele. Taka sytuacja na pewno ułatwiała komunistom indoktrynację młodego pokolenia. Oczywiście w gremiach decyzyjnych, takich jak powiatowa konferencja sprawozdawczo-wyborcza oraz sam KP, udział „klasy robotniczej i chłopstwa pracującego” był niewielki i potwierdzał tylko tezę o postępującym procesie biurokratyzacji partii. Na 152 delegatów na konferencję partyjną w 1966 roku robotników było 31, chłopów – 29, pracowników umysłowych – 89 (z czego 19 z „kierowniczego aparatu gospodarczego”, 15 nauczycieli i 14 prezesów spółdzielni) a pozostałych – 3. Zespół kontrolujący przysłany z KW ocenił, że „skład socjalny jest niezadowolający bowiem na 39 członków Plenum KP jest 6 robotników, 5 chłopów oraz 28 pracowników umysłowych” [IPN Kr, 0125/115, Bochnia, k. 711]. W powiecie bocheńskim w latach 1956-1957 notowano dużą aktywność społeczną i wierzono w głębokie zmiany polityczne. Symbolizował to pierwszy sekretarz KP Stanisław Żarek (poseł na Sejm Ustawodawczy pozbawiony mandatu w 1948 roku, potem poseł na Sejm PRL II i III kadencji w latach 1957-1965). Z czasem jednak nastroje te wygasły. KW opanowało sytuację. Przez całą dekadę szefem bocheńskiej PZPR był Tadeusz Ziembliński [APKr, 51/VII/49, k. 10-50]. Jego pozycja wśród działaczy była dość mocna. W czasie wyborów władz partyjnych na konferencji powiatowej w listopadzie 1964 roku uzyskał 160 głosów na 162 głosy ważne

(pozostali sekretarze uzyskali wtedy następujące wyniki: sekretarz organizacyjny Stanisław Lipa – 159, sekretarz propagandy Józef Gąsior – 142 oraz sekretarz rolny Stanisław Maślak – 122).

Sąsiadujący z Bochnią powiat brzeski liczył sobie w 1965 roku 103 800 mieszkańców (z czego 31 102 nie przekroczyło 18. roku życia) [IPN Kr, 0125/115, Brzesko, k. 745]. Z pracy na roli utrzymywało się 63 480 osób, co stanowiło 61% ludności i sprawiało, że także ten obszar miał charakter rolniczy. Średnia wielkość indywidualnego gospodarstwa wynosiła w tamtym czasie 2,4 ha [IPN Kr, 0125/115, Brzesko, k. 745]. Trudno zatem mówić podobnie jak w powiecie bocheńskim o możliwościach produkcyjnych. W ramach gospodarki państwowej w połowie lat 60. było zatrudnionych 8 522 osób (o ponad 2000 więcej niż na początku tej dekady). Najwięcej (ponad 2000) pracowało w przemyśle, najmniej w transporcie (kilkaset). Jak wiadomo, partia komunistyczna zawsze miała problemy organizacyjne na terenach *stricte* rolniczych. Podobnie było tutaj. Na początku lat 50. tutejsza partia liczyła 1649 osób (1952 r.). Okres odwilży październikowej sprzyjał tylko dalszemu umacnianiu jej pozycji. Na początku rządów Władysława Gomułki członków i kandydatów było tutaj 1464 [APKr, 51/VII/16, k. 150-180], przy czym o ile po „zjednoczeniu” odsetek robotników sięgał połowy wszystkich członków partii (dokładnie 45%), to 10 lat później było to już 33%, prawie tyle samo co pracowników umysłowych i nieco więcej niż chłopów. Niemniej po 1960 roku notowano jednak powolny wzrost. W przyjmowaniu nowych kandydatów starano się w dużej mierze preferować przede wszystkim robotników, na drugim miejscu byli pracownicy umysłowi, a dopiero na trzecim chłopci. W latach 1960-1966 wręczono legitymacje kandydackie 2128 osobom. Przeważali robotnicy – 818 (38%) oraz pracownicy umysłowi – 615 (28%), rolnicy stanowili najmniej liczną kategorię nowo przyjętych – 528 (24%). Najwięcej kandydatów zapisano w latach 1963-1964. W wyniku tych działań liczebność brzeskiej organizacji partyjnej wzrosła z 1 615 w 1960 roku do 2 692 w 1965 roku (przez pierwsze siedem miesięcy 1966 r. liczba ta wzrosła do 2 905). By lepiej zobrazować wymowę tych danych, można powiedzieć, że na początku dekady do PZPR należało 1,5% dorosłej ludności powiatu brzeskiego, a w jej połowie było to nieco więcej 2,5%. Jeśli chodzi o ludność chłopską, stopień upartyjnięcia był tu jeszcze niższy, na początku lat 60. wynosił on

„Mała stabilizacja” w organizacjach powiatowych PZPR

0,7%, a w ich połowie wzrósł do 1%. Mimo ogromnych środków propagandowych angażowanych przez władze i perspektyw materialnych, jakie dawała legitymacja partyjna, nie było przesadnie wielu chętnych.

Tabela 7. Skład socjalny brzeskiej organizacji partyjnej w latach 1960-1965

Rok	1960	1961	1962	1963	1964	1965
Ogółem	1615	1842	1980	2246	2547	2692
Robotnicy	33,8	32,7	31,9	35,6	32,5	32,2
Chłopi	31,5	28,6	28,8	22,2	24,9	24,9
Pracownicy umysłowi	31,8	34,7	35,5	38,3	37,1	38,3
Pozostali	2,7	3,8	3,8	3,9	5,5	4,6

Źródło: IPN Kr, Ocena pracy Komitetu Powiatowego w Brzesku za lata 1964-1966.

Można tutaj zaobserwować zjawisko, które w latach 60. stało się charakterystyczne dla większości powiatowych organizacji PZPR. Chodzi o systematyczny i regularny wzrost grupy pracowników umysłowych. W drugiej połowie dekady stanowili oni na terenie powiatu brzeskiego blisko 40% członków i kandydatów. Robotnicy stanowili jedną trzecią członków, zaś udział rolników wyraźnie spadł do 25%. Takie proporcje nijak miały się do struktury społecznej. Podstawowa warstwa ludności pozostawała poza partią komunistyczną. Starano się temu zaradzić, tworząc Komitety Gromadzkie. Ostatecznie powstały one we wszystkich 23 gromadach, zlikwidowano zatem na tym poziomie wszystkie „białe plamy” [IPN Kr, 0125/115, Brzesko, k. 741]. Natomiast spośród 103 wsi na terenie tego powiatu bez podstawowej organizacji pozostawało 16. Podobnie jak w Bochni występowało tutaj rozbieżności organizacji partyjnych (w 1960 r. było 95 POP i 1 grupa kandydacka, a pięć lat później już 145 organizacji podstawowych i grup kandydackich). Było to zjawisko bardzo charakterystyczne dla struktur PZPR działających na najniższym szczeblu. Zakładano organizacje partyjne czy przynajmniej grupy kandydackie w każdej istniejącej w samym powiecie, mieście czy gromadzie instytucji publicznej. Oczywiście z formalnego punktu widzenia nie tylko partia komunistyczna funkcjonowała w Brzesku. Były też inne organizacje, które jednakże

w znacznej mierze były „pasami transmisyjnymi”. Do ZMS-u odgrywającego rolę komunistycznej młodzieżówki i rezerwuaru przyszłych kadr należało 1 050 ludzi, do ZMW – 2 980, do ZHP – 4 480, ZSL – 1 410, SD – 188 [IPN Kr, 0125/115, Brzesko, k. 746]. Tak jak gdzie indziej partia dążyła do tego, by jak najwięcej było z nią związanych osób młodych, co pokazywałoby jej mobilność i dynamizm.

Tabela 8. Struktura wiekowa członków i kandydatów PZPR w powiecie brzeskim w latach 1960-1965

Wiek	1960	1961	1962	1963	1964	1965
18-24	157	159	177	253	393	435
25-29	267	291	320	373	390	442
30-39	471	566	600	675	758	759
40-49	304	348	365	429	470	501
50-59	416	322	322	330	324	319
p. 60	–	156	186	186	212	236
Razem	1 615	1 842	1 980	2 246	2 547	2 692

Źródło: IPN Kr 0125/115, Ocena pracy KP PZPR w Brzesku za lata 1964-1966, skład według wieku.

We wszystkich grupach wiekowych zanotowano przyrost, jednak najbardziej dynamiczny był on wśród osób, które można określić jako wczesny wiek średni (między 30. a 40. rokiem życia). Przybyło także najmłodszych członków i kandydatów (poniżej 25 lat). Początkowo stanowili oni 9% ogółu, a po kilku latach już 16%. Oznaczało to, że ludzie młodzi wiążący zapewne z członkostwem określone oczekiwania, jeśli chodzi swoją pozycję społeczną i status materialny, zasilali partyjne szeregi. Stopniowo także powiększał się odsetek osób starszych (powyżej 60 lat). W latach 1961-1965 wzrósł on z 8% do 8,7%, a więc stosunkowo niedużo, jeśli spojrzymy na poprzednią grupę. Co ciekawe, zmniejszył się stan ludzi mieszczących się w przedziale między 50. a 59. rokiem życia. Prócz poszerzania wpływów dokonywało się także „oczyszczanie”, to znaczy usuwanie z partii za naruszenie statutu lub skreślenie za niewywiązywanie się z podstawowych obowiązków statutowych. W latach 1960-1966 skreślono 329 osób, w tym aż 100 w 1965 roku (było to 3% ogółu) [IPN Kr, 0125/115, Brzesko, k. 748]. Bardzo dużo było wśród nich robotników 141 (42%), mniej chłopów – 91 (27%)

oraz pracowników umysłowych 66 (20%). Z brzeskiej partii wydano w tym samym czasie 59 ludzi. Tutaj z kolei przeważali pracownicy umysłowi (64%), w niewielkim stopniu dotyczyło to rolników 16% oraz robotników (16%). Szefostwo partii w powiecie, tak jak i na pozostałych terenach, odpowiadało przede wszystkim za realizację wytycznych pośrednio KC, a bezpośrednio KW. Służył temu wpływ na wszystkie publiczne instytucje i lokalną gospodarkę. Członkowie Powiatowej Rady Narodowej oraz Miejskiej Rady Narodowej byli upartyjnieni w 50%, odsetek ten był niższy na poziomie Gromadzkich Rad Narodowych (38%). Komisja kontrolna z Krakowa jesienią 1966 roku stwierdziła jednak, że

prezydium PRN nie zawsze prowadzi prawidłową politykę kadrową w stosunku do aparatu kierowniczego. W niektórych grupach pracowniczych zwraca uwagę niskie upartyjnienie, np. wśród 23 kierowników referatów i równorzędnych komórek jest 13 członków PZPR [IPN Kr, 0125/115, Brzesko, k. 748].

Chodziło o to, by w pełni móc kontrolować wszelkie organy decyzyjne. Jak wspomnieliśmy, znikomy był udział ludności chłopskiej. Upartyjnienie robotników w powiecie brzeskim (byli to ludzie najczęściej dojeżdżający do pracy poza miejsce zamieszkania) w 1963 roku wynosił 11%, natomiast dwa lata później – 10%, nie był zatem bardzo mały, ale też niski w porównaniu do oczekiwań. W brzeskim środowisku nauczycielskim wskaźnik ten wynosił 26,6%, czyli prawie połowę mniej niż w sąsiedniej Bochni. W latach 60. pierwszymi sekretarzami byli między innymi Eugeniusz Michoń i Ludwik Nędza. Ten pierwszy podczas konferencji sprawozdawczo-wyborczej w listopadzie 1964 roku otrzymał poparcie 100% delegatów (169 głosów na 169 głosujących), pozostali ówcześni sekretarze otrzymali nieco niższe wyniki: Henryk Wartalski, sekretarz organizacyjny – 154, Zdzisław Ślizowski, sekretarz ds. propagandy – 146, a Aleksander Matras, sekretarz rolny – 163 [APKr, sygn. 51/VII/49, k. 10-50]. Między działaczami PZPR i ZSL na tym obszarze występowały animozje określane jako „zakorzeniona nieufność i brak wzajemnego zrozumienia” [APKr, sygn. 51/VII/49, k. 10-50].

Powiat chrzanowski był uważany przez komunistów za obszar, gdzie zawsze mieli większe wpływy niż w pozostałych rejonach województwa. Jeśli chodzi o administrację, funkcjonowały tutaj

3 Miejskie Rady Narodowe, 4 Osiedlowe i 17 Gromadzkich (skupiających 64 wsie). W 1965 roku żyło tutaj 150 729 ludzi (49 000 poniżej 18 lat). Z rolnictwa utrzymywało się około 25% spośród nich (18 500 w 1965 r.) [IPN Kr, 0125/115, Chrzanów, k. 635]. Znacznie więcej osób utrzymywało się z pracy w prężnie jak na owe czasy rozwijającym się przemyśle. W gospodarce państwowej w 1961 roku było zatrudnionych 43 804 osób, a pięć lat później już 52 591 [IPN Kr, 0125/115, Chrzanów, k. 636]. Najwięcej oczywiście w przemyśle (38 175), znacznie mniej w budownictwie (4 291), transporcie (2 637), obrocie towarowym (2 594), gospodarce komunalnej i mieszkaniowej (681), oświacie (1760), służbie zdrowia (1 014), administracji (492), inwestycjach finansowych [IPN Kr 0125/115, Chrzanów, k. 636]. Na tym terenie znajdowało się szereg zakładów, gdzie zatrudnienie przekraczało 1000 osób. Można w tym kontekście wymienić: kopalnię węgla kamiennego Siersza w Trzebini, KWK „Janina” w Libiążu, Państwowe Zakłady Skórzane w Chełmku czy Hutę Cynku w Trzebini oraz Fabrykę Lokomotyw w Chrzanowie (Fablok). Pozycja partii komunistycznej była tutaj dość mocna. Na początku lat 50. chrzanowska PZPR liczyła 8 280 członków i kandydatów [APKr, 51/VII/16, k. 150-180]. Zajmowała pod względem liczebności drugie miejsce w województwie po Krakowie. Co charakterystyczne, do 1956 roku w przeciwieństwie do innych powiatów utrzymywał się bardzo wysoki odsetek robotników (prawie 2/3). Udział robotników zmienił się bardzo radykalnie po Październiku 1956 roku. Według danych z 1958 roku, w powiecie chrzanowskim do PZPR należało już tylko 4 239 osób (spadek o 50%). Robotnicy stanowili wtedy 55,3% (spadek o 1/5%), chłopi 0,7%, a pracownicy umysłowi 35,2% (wzrost o 11%). Od początku lat 60. podejmowano kroki w celu osiągnięcia dawnej liczebności partii. W dużej mierze się to udało. W latach 1961-1966 przyjęto ogółem 4 186 kandydatów.

„Mała stabilizacja” w organizacjach powiatowych PZPR

Tabela 9. Liczebność i skład socjalny członków i kandydatów PZPR w powiecie chrzanowskim w latach 1960-1966

Rok	Ogółem	Robotnicy	%	Chłopi	%	Pracownicy umysłowi	%	Pozostali	%
1960	4 781	2 414	50,4	21	0,4	1 872	39,1	474	9,9
1961	5 435	2 669	49,1	13	0,2	2 163	39,7	590	10,8
1962	5 848	2 949	50,4	20	0,3	2 314	39,6	565	9,7
1963	6 379	3 245	50,9	25	0,4	2 504	39,3	605	9,5
1964	7 064	3 653	51,7	22	0,3	2 711	38,4	678	9,6
1965	7 657	4 023	52,3	22	0,3	2 914	38,0	698	9,4
1966	8150	4 369	53,6	24	0,3	3 041	37,3	716	8,8

Źródło: IPN Kr, Ocena pracy Komitetu Powiatowego w Chrzanowie za lata 1960-1966.

W drugiej połowie dekady udało się zatem wrócić do liczby takiej jak w 1952, skład socjalny chrzanowskiej PZPR był już jednak inny. Wprawdzie utrzymano udział robotników na poziomie ponad 50%, ale pracownicy umysłowi stanowiący niegdyś jedną czwartą mieli obecnie prawie 40%. Bardzo słabo przedstawiały się wpływy partii wśród ludności wiejskiej. Jeśli chodzi o stopień upartyjnienia poszczególnych grup i zawodów, największy był on wśród nauczycieli (33%) [IPN Kr 0125/115, Chrzanów, k. 631]. W przemyśle metalowym i maszynowym wynosił 19,8%, a w transporcie i łączności 20%. Najmniej było członków i kandydatów partii wśród pracowników budownictwa (9,1%) oraz służby zdrowia (9,1%). Wśród właścicieli indywidualnych gospodarstw rolnych odsetek ten wynosił zaledwie 0,1%. W całym województwie to właśnie tutaj najwięcej było w PZPR robotników. Stanowili oni ponad połowę członków i było to na pewno sukcesem propagandowym.

W latach 1964-1966 na 1 292 przyjętych kandydatów aż 68,4% stanowiły osoby zatrudnione jako szeroko pojęci robotnicy. W analogicznym czasie przyjęto zaledwie 4 chłopów (sic!). Aby zaradzić tej dysproporcji, starano się zredukować „białe plamy”. W połowie dekady na 17 gromad i 4 osiedla funkcjonowało 12 Komitetów Gromadzkich. Jednie w 9 wsiach nie utworzono żadnej organizacji partyjnej (to znaczy 85% wsi miało POP) [IPN Kr 0125/115, Chrzanów, k. 631]. Nie zmieniało to faktu, że członkami partii zatrudnionymi

w „rolnictwie” były głównie osoby pracujące w PGR-ach, POM-ach czy nielicznych już spółdzielniach produkcyjnych oraz służba leśna. Jeśli chodzi o organizacje satelickie wobec partii komunistycznej, to ich stan liczebny przedstawiał się w powiecie chrzanowskim następująco: ZMS – 3 780, ZMW – 2 015, ZHP 6 588, ZSL – 1 025 oraz SD – 185 [IPN Kr 0125/115, Chrzanów, k. 637]. Oprócz poszerzania wpływów prowadzono także akcję „oczyszczania szeregów”. Służył temu mechanizm wydalania i skreślenia. Przez pierwszą połowę lat 60. skreślono z ewidencji partyjnej 882 członków, natomiast wydalono 150. Były to cyfry znaczące i pokazujące, że tak jak w wypadku przyjęć występowała tutaj spora dynamika. Spośród wszystkich skreślonych w latach 1960-1966 przytłaczającą większość z nich – 75,6% – stanowili robotnicy, a blisko połowę – 45,1% kandydaci, czyli osoby, które nie otrzymały nawet statusu pełnoprawnego członka [IPN Kr 0125/115, Chrzanów, k. 632]. Ta grupa społeczna przeważała także wśród wydalonych (85 osób). Było to zjawisko z punktu widzenia propagandowego wizerunku partii jako „awangardy klasy robotniczej” niekorzystne. Co więcej, władze powiatowe miały ograniczone zaufanie do komitetów niższego szczebla. W latach 1965-1966 na 66 spraw, które wpłynęły do Powiatowej Komisji Kontroli Partyjnej, tylko 24 powierzono do dalszego rozpatrywania POP. Wśród powodów usuwania z szeregu PZPR w dokumentacji najczęściej figurowały co ciekawe: przestępstwa gospodarcze (56 osób w pierwszej połowie lat 60.) oraz niemoralne prowadzenie się (53 członków i kandydatów).

Tabela 10. Liczba skreślonych członków i kandydatów PZPR w powiecie chrzanowskim w latach 1961-1965

Rok	1960	1961	1962	1963	1964	1965	X 1966
Ogółem	56	136	167	141	157	210	52
Robotnicy	45	103	133	106	120	151	39
Chłopi	-	-	-	1	1	1	-
Pracownicy umysłowi	11	14	23	18	27	37	11
Inni	-	19	11	16	9	-	12

Źródło: IPN Kr, Ocena chrzanowskiej organizacji partyjnej za lata 1964-1966.

„Mała stabilizacja” w organizacjach powiatowych PZPR

Tabela 11. Liczba wydalonych członków i kandydatów PZPR w powiecie chrzanowskim w latach 1961-1966

Rok	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
Ogółem	8	29	31	26	25	25	8
Robotnicy	5	11	14	14	12	13	6
Chłopi	-	-	-	-	-	-	-
Pracownicy umysłowi	3	17	14	12	12	12	1
Pozostali	-	1	3	-	1	-	1

Źródło: IPN Kr, Ocena chrzanowskiej organizacji partyjnej za lata 1964-1966.

Najwięcej osób wykreślono z rejestru członków i kandydatów w połowie dekady. Zawsze przeważali wśród nich robotnicy. Aparat partyjny eufemistycznie określał przyczynę tego zjawiska: „niewłaściwa praca organizacji partyjnych z kandydatami” oraz „fluktuacja załóg w zakładach pracy” [IPN Kr 0125/115, Chrzanów, k. 631]. Być może za tymi sformułowaniami kryły się dość słabe efekty szkolenia partyjnego. W 1966 roku w powiecie chrzanowskim było nim objętych 1 249 członków i kandydatów, co stanowiło 22,2%, czyli poniżej jednej czwartej składu partii [IPN Kr 0125/115, Chrzanów, k. 629]. Z prawie 6 000 osób należących do ZMS jedynie 256 (sic!) przeszło wspomniane kursy. Zespoły szkoleniowe zostały zorganizowane w 46 zakładach pracy, 11 instytucjach i urządach oraz w 16 wsiach – łącznie 73, z czego pomyślnie zakończyło szkolenie 68. Mimo dość słabego udziału członków partii w ocenie powiatu pisano o „wysokiej sprawności szkolenia, szczególnie w zakładach pracy” [IPN Kr 0125/115, Chrzanów, k. 629]. Jeśli chodzi o opłacalność składek partyjnych, sytuacja w powiecie chrzanowskim wyglądała następująco: pod względem POP było to 12. miejsce, a pod względem indywidualnych członków – 22. w województwie. Liczba wydalonych pozostawała na stabilnym poziomie (największa była w 1962 r.). Rozkład między robotnikami i pracownikami umysłowymi był tutaj mniej więcej równy. Oprócz bieżącego funkcjonowania partii w polu zainteresowania KP był także całokształt życia publicznego i gospodarczego w powiecie. Działał przy nim zespół do spraw rad narodowych wszystkich szczebli, który „przeprowadzał kontrolę pracy rad narodowych wszystkich szczebli”. Poza tym Egzekutywa chrzanowskiej partii przeprowadzała

szkolenie członków zespołów partyjnych przy RN, natomiast prace rad „są inspirowane przez członków partii” [IPN Kr. 0125/115, Chrzanów, k. 629]. Podobnie było w przypadku zakładów pracy, kontrolowanych przede wszystkim poprzez system nomenklaturowy. Wracając do samego KP, jego skład socjalny w latach 1964-1966 przedstawiał się następująco: na 43 członków tego gremium było 15 robotników, 28 pracowników umysłowych (z czego 4 inżynierów i 5 techników, 1 lekarz, 1 nauczyciel, 4 dyrektorów, 11 pracowników aparatu partyjnego i organizacji społecznych oraz 2 innych). Mały był także udział robotników w składzie delegatów powiatowej konferencji sprawozdawczo-wyborczej. Na 203 jej uczestników 63 było robotnikami, a 128 pracownikami umysłowymi, jeden został zapisany jako przedstawiciel ludności chłopskiej (sic!). Poza tym istniało pojęcie tak zwanego aktywu partyjnego, do którego obok lektorów szkolenia partyjnego i pracowników ośrodków propagandy zaliczano przede wszystkim ludzi należących do pięciu tak zwanych komisji problemowych przy KP – organizacyjnej, propagandy, ekonomicznej, administracyjnej i rolniczej. Jeśli chodzi o tematykę, jaką zajmowały się gremia PZPR na poziomie powiatów, powielano tam właściwie schemat wypracowany przez KW. Przykładowo w latach 1964-1966 odbyło się 47 posiedzeń Egzekutywy KP w Chrzanowie. Rozkład omawianych tam zagadnień wyglądał następująco:

Tabela 12. Tematyka posiedzeń Egzekutywy KP w Chrzanowie 1964-1966

Sprawy wewnątrzpartyjne	48 razy
Wykonawstwo zadań	14 razy
Sprawy inwestycji	10 razy
Sprawy rolne	6 razy
Sprawy eksportu	8 razy
Sprawy bhp	4 razy
Z. ideowo-moralne, propan. i oświat. kult.	12 razy
Realizacja uchwał KC, KW, KP	6 razy
Prace rad narodowych	4 razy
Prace organizacji społecznych i gosp.	16 razy

Źródło: IPN Kr, Ocena pracy Komitetu Powiatowego w Chrzanowie za lata 1964-1966.

W okresie małej stabilizacji chrzanowską organizacją partyjną kierowało kilka osób. Początkowo do 1960 roku był to Stanisław Spyt, osoba wpływowa w krakowskiej elicie władzy (do swej śmierci w 1969 r. był przewodniczącym Wojewódzkiej Komisji Kontroli Partyjnej oraz członkiem Egzekutywy KW). Schedę po nim przejął w Chrzanowie Mieczysław Radosz, pozbawiony swej funkcji w 1965 roku za naruszenie statutu partii. Zastąpił go Karol Miklus (poprzednio był sekretarzem ds. propagandy). W czasie konferencji powiatowej 2 listopada 1964 roku ówczesni chrzanowscy sekretarze uzyskali następujące poparcie (na 166 głosujących): M. Radosz – 153 głosy, Edward Król (sekretarz organizacyjny) – 150, K. Mielus – 142, Eugeniusz Pająk (sekretarz ekonomiczny) – 147 oraz najmniej Stanisław Zięba (sekretarz rolny) – 134 [APKr, 51/VII/49, k. 10-50]. Władze wojewódzkie oczywiście arbitralne narzucały swe decyzje powiatom – Radosza odwołano kilka miesięcy po potwierdzeniu jego pozycji przez chrzanowskich delegatów. Konferencje sprawozdawczo-wyborcze były wydarzeniami o charakterze lokalnym. Prasa wspominała o nich ogólnikowo².

Badanie PZPR na poziomie regionalnym jest ważnym postulatem badawczym. Omówione tutaj powiaty bocheński, brzeski i chrzanowski miały w ramach województwa krakowskiego nieco odmienny charakter. Dwa pierwsze pod względem społeczno-gospodarczym bez wątplenia należy uznać za tereny rolnicze. Charakterystyczne było duże rozdrobnienie gospodarstw (sięgające jeszcze uwłaszczenia w Galicji w połowie XIX wieku), które miały przeciętnie powierzchnię w okolicach 2 ha. Bardzo słabo szło tutaj zakładanie spółdzielni produkcyjnych. Komuniści od początku traktowali je jako obszary „wrogie”. Wynikało to z kilku czynników. Przede wszystkim chłopcy byli tą grupą społeczną, która zwłaszcza w okresie stalinizmu, ale także w latach 60., musiała oddawać państwu większą część swoich zbiorów w ramach tak zwanych dostaw obowiązkowych (zostały one zniesione dopiero w dekadzie Gierka). Poza tym niejednokrotnie byli poddawani represjom. Ziemia bocheńska i wadowicka to także

2 „Dziennik Polski” pisał m.in. „Na ogólną liczbę 390 powiatowych i miejskich organizacji partyjnych ok. 70 odbyło już konferencje sprawozdawczo-wyborcze”, „Dziennik Polski” z 5 listopada 1964, nr 263 (6455), *W całym kraju trwa kampania sprawozdawczo-wyborcza PZPR*, s. 1.

obszary o dużych wpływach niezależnego ruchu ludowego (PSL Mikołajczyka). Ludność była tutaj również szczególnie przywiązana do wiary ojców i tradycji umiłowania ojczyzny i ziemi. Poza tym w drugiej połowie lat 40. bardzo aktywnie działało tutaj podziemie antykomunistyczne. Nie jest zatem zaskakujący fakt, że PZPR w tych dwóch powiatach miała w stosunku do reszty województwa małą liczebność. Rolnicy, których było najwięcej, w samej organizacji partyjnej stanowili niespełna jedną piątą, choć w większości nie byli to rolnicy indywidualni, ale raczej chłoporobotnicy i zatrudnieni w sektorze państwowym na wsi. Natomiast powiat chrzanowski posiadał całkiem inną specyfikę. Dominował tutaj duży przemysł (górnictwo, hutnictwo, energetyka). W strukturze społecznej przeważali robotnicy. Jeszcze w okresie międzywojennym komuniści mieli tutaj poparcie. Organizacja PZPR należała tu do najliczniejszych, poza samym Krakowem. Ponad połowę członków i kandydatów stanowili przedstawiciele ludności robotniczej (w 1966 r. – 53,4%). Stąd wywodzili się zarówno ludzie, którzy osiągnęli w aparacie komunistycznym poziom centralny (członek Biura Politycznego i Sekretariatu KC, szef MSW i wicepremier Franciszek Szlachcic), jak i wojewódzki (przewodniczący Wojewódzkiej Komisji Kontroli Partyjnej i członek Egzekutywy KW w Krakowie S. Spyt). Lata 60. to czas umocnienia się aparatu średniego szczebla. Rządy Gomułki pozwalały aparatczykom złapać oddech. W tym czasie można mówić o wzroście liczby członków i kandydatów PZPR na wszystkich wymienionych obszarach. Z drugiej strony dynamicznie rósł udział pracowników umysłowych, przy wyraźnej stagnacji w pozostałych grupach (chłopi i robotnicy). Nie wzrastał dynamicznie stopień upartyjnięcia środowisk społecznych, ale zarazem w partii więcej było osób lepiej wykształconych w stosunku do poprzedniego okresu. W tym krótkim szkicu skupiłem się przede wszystkim na elementach statystycznych. Natomiast pogłębione badania nad strukturą powiatową wymagają oczywiście kwerendy dokumentacji KP oraz przeanalizowania systemu nomenklatury na poziomie powiatowym, który był instrumentem realnej władzy partii. Podsumowując, można powiedzieć, że czas „małej stabilizacji” przyczynił się do poprawienia wskaźników liczebności PZPR w tych powiatach, choć nadal ziemia brzeska i bocheńska były uznawane za „czarne owce”, a chrzanowska chwalona i stawiana innym za przykład.

BIBLIOGRAFIA

- Archiwum Państwowe w Krakowie [APKr], KW PZPR – Wydział Organizacyjny, informacja dotycząca składu socjalnego krakowskiej organizacji partyjnej w latach 1948-1958, 51/VII/16.
- APKr, KW PZPR – Wydział Organizacyjny, imienny wykaz sekretarzy KP, KZ w latach 1957, 1959, 1961-1962, 1964, 1969, informacje Wydziału Organizacyjnego o przebiegu kampanii sprawozdawczo-wyborczej w 1964 r. sygn. 51/VII/49.
- Dobierzewski, A., (red.), 1975, *Organizacja polityczna społeczeństwa socjalistycznego w Polsce*, Książka i Wiedza, Warszawa.
- Drabik, S., 2013, *Elita polityczna krakowskiej PZPR w latach 1956-1975*, Avalon, Kraków.
- Dudek, A., 2004, *Reglamentowana rewolucja rozkład dyktatury komunistycznej w Polsce 1988-1990*, Arcana, Kraków.
- Dudek, A., 2009-2010, *Zmierzch dyktatury. Polska 1986-1989 w świetle dokumentów*, IPN, Warszawa.
- Dudek, A. i in., (wybór i oprac.), 2000, *Centrum władzy. Protokoły posiedzeń kierownictwa PZPR – wybór z lat 1949-1970*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa.
- Dymek, B., 1987, *Z dziejów PZPR w latach 1956-1970*, Akademia Nauk Społecznych PZPR, Warszawa.
- Eisler, J., 1991, *Marzec 1968, Geneza – przebieg – konsekwencje*, PWN, Warszawa.
- Eisler, J., 2000, *Grudzień 1970, Geneza – przebieg – konsekwencje*, Sensacje XX wieku, Warszawa.
- Friszke, A., 1995, *Polska Gierka*, WSiP, Warszawa.
- Friszke, A., 2003, *Polska losy państwa i narodu 1939-1989*, Iskry, Warszawa.
- Friszke, A., 2007, *Przystosowanie i opór, studia z dziejów PRL*, Więź, Warszawa.
- Gontarczyk, P., 2003, *Polska Partia Robotnicza. Droga do władzy 1941-1944*, Fronda, Warszawa.
- IPN Kr 0125/115, Ocena pracy Komitetów Powiatowych PZPR w województwie krakowskim (1967-1970), ocena pracy Komitetu Powiatowego PZPR w Bochni za ostatnią kadencję (1964-1966) przygotowana przez komisję w składzie Andrzej Czyż, Władysław Jarosz, August Dudek, Karol Filek, Waław Czuwaj i Karol Setlak.
- IPN Kr, 0125/115, Ocena pracy Komitetów Powiatowych PZPR w województwie krakowskim (1967-1970), ocena pracy Komitetu Powiatowego PZPR w Brzesku za okres kadencji obejmującej lata 1964-1966, Kraków 3 X 1966.
- IPN Kr, 0125/115, Ocena pracy Komitetów Powiatowych PZPR w województwie krakowskim (1967-1970), uwagi o pracy instancji powiatowej w Chrzanowie za okres ostatniej kadencji obejmującej lata 1964-1966,

- Kraków, wrzesień 1966, przygotowane przez Zespół KW w składzie: E. Wójcik, J. Broniek, A. Krząścik, J. Jaśkowiec, K. Luty.
- Kersten, K., 1990, *Narodziny systemu władzy 1943-1948*, Gama, Warszawa.
- Kołodziejczyk, N., 1974, *Wybrane problemy rozwoju organizacyjnego partii w 30-leciu PRL*, w: *Materiały i Dyskusje*, nr 17, WSNS, Warszawa.
- Kozik, Z., 1982, *PZPR w latach 1954-1957*, PWN, Warszawa.
- Musiał, F., 2008, *Partia z narodem, naród z Kościołem*, IPN, Kraków.
- Musiał, F., Szarek J., (red.), 2008, *Od Hitlera do Stalina*, IPN, Kraków.
- Namiołkiewicz, W., 1985, *Działalność Władysława Gomułki, Fakty wspomnienia, opinie*, Książka i Wiedza, Warszawa.
- Oseka, P., 2006, *Rytuały stalinizmu, Oficjalne święta i uroczystości rocznicowe w Polsce 1944-1956*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa.
- Oseka, P., 2008, *Marzec'68*, Znak, Kraków.
- Paczkowski, A., 1986, *Gomułka i inni, Dokumenty z archiwum KC (1948-1982), wybór źródeł*, Krag, Warszawa.
- Paczkowski, A., 1998, *Pół wieku dziejów Polski 1939-1989*, PWN, Warszawa.
- Paczkowski, A., 2001, *Droga do „mniejszego zła”. Strategia i taktyka obozu władzy lipiec 1980 – styczeń 1982*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- Paczkowski, A., (red.), 2003, *Centrum władzy w Polsce 1948-1970*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa.
- Paczkowski, A., 2009, *Trzy twarze Józefa Światły. Przyczynek do historii komunizmu w Polsce*, Prószyński i S-ka, Warszawa.
- Persak, K., Stola, D., (red.), 2012, *PZPR jako machina władzy*, IPN i Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa.
- Raczkowski, W., 1981, *Rozwój organizacyjny PZPR w regionie krakowskim w latach 1948-1959*, PWN, Warszawa – Kraków.
- Stola, D., 2000, *Kampania antysyjonistyczna w Polsce 1967-1968*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa.
- Stola, D., 2008, *Złote lata PZPR: finanse partii w okresie Gierka*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa.
- Szczeblewski, J., *Problemy rozwoju organizacyjnego PZPR w latach 1948-1971*, w: J.W. Gołębiowski i W. Góra (red.), 1975, *Ruch robotniczy w Polsce Ludowej*, Książka i Wiedza, Warszawa.
- Szwagrzyk, K. (red.), 2004, *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza, t. I 1944-1956*, IPN, Warszawa.
- Terlecki, R., 2007, *Miecz i tacza komunizmu, Historia aparatu bezpieczeństwa 1944-1990*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- Wielgosz, J., 1988, *W 40-lecie powstania Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej 1948-1988*. Kraków – Nowy Sącz – Tarnów, Krajowa Agencja Wydawnicza, Kraków.
- W całym kraju trwa kampania sprawozdawczo-wyborcza PZPR*, s. 1, „Dziennik Polski” z 5 listopada 1964, nr 263 (6455).